

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БІБЛІОТЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Національний авіаційний університет

У статті розглядається соціально-філософський аспект дослідження ролі бібліотеки інформаційного суспільства

Вступ

Сучасний розвиток культури людства й цивілізації характеризується новим етапом в еволюції основних соціальних процесів. Розвинене інформаційне суспільство створює більш вдосконалені соціальні структури і інститути. Останні досягнення людства в галузі науково-технічного прогресу й новітньої інформаційної революції є факторами інформаційного соціально-економічного розвитку сучасної цивілізації. Свідоме й цілеспрямоване використання в економіці й соціальній практиці комп'ютерних інформаційно-комунікативних технологій, телекомунікацій і мережі Інтернет, модемного й факсимільного зв'язку, електронної пошти, нових технологій, телебачення, застосування технічних і технологічних інновацій породжує неоднозначні й нетривіальні форми державного, політичного й соціокультурного розвитку. У зв'язку із цим інформаційний етап у розвитку сучасної цивілізації характеризується якісно новими формами соціальної й економічної еволюції. Формування глобальної інформаційної індустрії трансформує роль інформації й знань у соціально-економічному розвитку й впливає на колективну свідомість суспільства і самосвідомість людини. Положення й місце людини в сучасному світі стрімко змінюється. Аналізу й вивченню основних характеристик цих феноменів сучасного цивілізаційного розвитку присвячені роботи Д.Белла, М.Кастельса, Д.Лайона, Дж.Мартіна, І.Масуди, А.Тоффлера, Ф.Фукуями, Ф.Хайека.

У світі сучасних технологій інформаційне суспільство виступає конкретною формою самоорганізації життєдіяльності людини. Інформаційне суспільство – це цивілізація, в основі існування й розвитку якої лежить особлива нематеріальна субстанція, умовно названа інформацією, яка взаємодіє з духовним і матеріальним світом людини. Виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм інформація, з одного боку, формує матеріальне середовище життя людини, а з іншого боку, служить основним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Інформація одночасно визначає й соціокультурне життя людини і її матеріальне буття.

Аналіз досліджень і публікацій

Питання про бібліотеку, книгу, тексти, листи, авторство, діалоги, курс, професійну культуру в різному ступені ставилися в працях великих учених різних країн в ХХ ст. – Э. Кассирера, Х.-Г. Гадамера, М. Фуко, Р. Барта, Х.Л. Борхеса, У. Еко, П. Сорокіна, Й. Хейзенги. Великий внесок в історію книги й бібліотеки внесли Б.В. Сапунов, М.И. Слухавський,

М.И. Щелкунов. Істориками й культурологами досить добре вивчена історія книги й друкарства, життя й діяльність І. Гуттенберга й І. Федорова.

Н.Ф. Федоров у роботі «Філософія спільної справи» створив богословсько-природний науковий проект об'єднання зусиль всіх існуючих людей та тих, що жили раніше, для всього майбутнього людства. Бібліотека осмислюється Н.Ф. Федоровим як книгосховище, музей, храм, місце буття живої думки й живого духу всіх людей, які коли-небудь писали або про які писали в книгах. Багато ідей Н.Ф. Федорова сприймалися вже його сучасниками (В.С. Соловійов, Ф.М. Достоєвський, С.Н. Булгаков, Д.И. Менделєєв). Вони знайшли також відбиття в напрямку філософії, що називають «російським космізмом» (К.Е. Цюлковський, А.Л. Чижевський, Н.А. Розумов, Н.Г. Холодний).

М.Н. Куфаєв в «Філософській книзі» визначив коло філософських проблем вивчення книги й бібліотеки, включаючи методологічні, екзистенціальні, феноменологічні, соціально-філософські проблеми. У цей час відбуваються обговорення й «круглі столи» бібліотечних працівників з проблем філософського осмислення бібліотеки.

Постановка завдання

Формування інформаційного суспільства, українські реформи і модернізація всіх сфер соціального життя істотно змінюють традиційні місце, роль і функції бібліотеки. Якою повинна бути бібліотека ХХІ століття? Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю осмислення соціально-філософського феномена бібліотеки. Для моделювання процесів інституалізації сучасного книжкового простору застосовується соціально-філософський аналіз феномена бібліотеки.

Основна частина

Актуальність теми дослідження обумовлена рядом причин:

– По-перше, сучасна епоха ставить перед людством складні проблеми буття, які багато в чому визначаються інформаційним розвитком суспільства, транснаціональними процесами в області культури, інформації й освіти, науки й техніки. Сучасне суспільство демократизується, що супроводжуються трансформацією й модернізацією одночасно всіх соціальних інститутів. У цей же час відбувається трансформація звичної системи цінностей у бік від традиційного колективістського типу суспільства до індивідуалістичного суспільства західноєвропейського типу, пошук нової моделі розвитку суспільства.

– По-друге, книги, бібліотека, у якій зосереджені соціально-практичний і інтелектуально-духовний досвід людства, теоретичні знання залишаються

самим надійним помічником у прагненні суспільства зрозуміти суспільні процеси. У зв'язку з можливостями нових інформаційних технологій суспільство переживає теперішній інформаційний бум. Весь інформаційний простір заповнюється, в основному, за рахунок книгосховищ, переробляючи або відтворюючи за допомогою вже нових технологій інформацію, що зберігається в бібліотеках, в тому числі електронних бібліотеках, обсяги якої постійно збільшуються.

– По-третє, бурхливий розвиток комп'ютеризації й інформатизації суспільства супроводжується не тільки необмеженим використанням відео- і аудіо-продукції, доступом до Інтернету, споживанням телевізійного продукту й т.д., але й зниженням етичного, естетичного і інтелектуального потенціалу суспільства. Розважальний зміст інформаційної продукції разом з її спрощеними формами суперечить кількості і якості сукупного світового «золотого» фонду бібліотек. Елітна частина суспільства активно користується Інтернетом, усе рідше бере в руки книгу, що вимагає зосередженості й часу. Але книга завжди комусь призначена.

«Читач» – людина» має потребу не просто в інформації, але в цілісній й зв'язаній думці, що відображена в книзі. Чи збережеться це? Прогнозується також кінець «книжкової культури», перетворення бібліотеки в центр інтелектуально-інформаційних послуг з комерційною діяльністю. Це теж обумовлює соціально-філософський аналіз книги й бібліотеки.

Нарешті, найважливішою рисою інформаційного суспільства є те, що теоретичні знання й інтелектуальні інститути перетворюються в провідні інститути бібліотеки. Сучасна бібліотека є не тільки установою, де зберігають, реєструють і видають книги. Це бібліотека, універсальні функції якої в процесі модернізації доповнюються новими функціями. Вони пов'язані з організацією й трансляцією інформаційних потоків у соціальний простір. Бібліотека виробляє соціальні технології організації духовно-інтелектуального простору, у тому числі й комунікативні, що включаються в розвиток ноосфери.

Матеріали вітчизняних і західних публікацій дозволяють вивести наступне поняття книги: книга – це втілені у видимих знаках ідеї, думки й відомості, вбрані в міцну матеріально-конструктивну форму, що обумовлює їхню соціалізацію.

Соціально-філософський феномен книги розглядається як діалектична єдність соціально-історичної інформації, семіотичної інформації, духовно-ідеальної інформації й матеріально-конструктивної форми, що є самою динамічною структурою книги, найбільш сприйнятливою до науково-технічних і технологічних модернізацій. При всіх особливостях конкретно-історичних модернізацій вона адекватна первісному змісту книги.

Прагнення людства «осягнути неосяжне», представлення, знання, осмислення буття обумовило феномен збирання книг, створення особливого кумулятивного центра – соціального інституту бібліотеки як світської форми втілення

всеєдиної Софії. Кумуляція духовно-культурного досвіду людства в історичній ретроспективі й перспективі відбувається в соціальному інституті бібліотеці – всеєдиній соборній книзі. Принцип соборності застосовується при теоретичному обґрунтуванні соціально-філософського аспекту бібліотеки, що існує як соціальний інститут «збирання множини в єдність», як «принцип зв'язку й з'єднання» розрізнених у часі й просторі, але відображених у матеріально-конструктивній формі думок.

Прагнення людини й суспільства зберегти відображене в багатьох книгах соборне знання й самопізнання відносин «світ-людина» в історичній ретроспективі й майбутньому визначається як процес спільного й безперервного написання однієї загальної книги, сконцентрованої в бібліотеці. Якщо прийняти за вихідне визначення «бібліотека – це соборна книга», то й продуктивно розглядати бібліотеку за аналогією із книгою як діалектичну єдність матеріально-конструктивної форми й всіх видів інформації, відображених в інтелектуальному просторі людства. Схема розкриває соціально-філософський аспект бібліотеки як процес акумуляції софійно-соборної «енергії» людства і її спрямованості у соціальну реальність. Вселюдська думка, розпорошена у просторово-часових границях світової цивілізації й різноманітна за напрямками немислима для розуміння без впорядкування, організації й оформлення. Бібліотека – це той соціальний інститут, де відбувається сакралізація креативного потенціалу людства, соборно-софійна думка впорядковується й організується так, щоб зберігатися тисячоліттями й бути доступною людині. Із книгосховищ древнього зразка, головною метою яких було нагромадження книжкових багатств, бібліотека шляхом еволюції перетворилася в стійкий соціальний інститут, що впорядковує й організує духовно-інтелектуальну сферу життєдіяльності людства – ноосферу (за В.І. Вернадським). Соціальний інститут бібліотеки здійснює наслідування, трансляцію й продукування всесвітньої людської думки в просторі й часі.

Бібліотека як соціальний інститут, що має різноманітні функції, що володіє всеосяжними й різнобічними знаннями, не тільки забезпечує духовно-інтелектуальні потреби суспільства, але й впливає на підтримку його цілісності й стабільності шляхом активної соціалізації накопичених ідей і практик.

Функції бібліотек полягають в тім, щоб оптимально організувати й об'єктивно представляти затребувану суспільством інформацію. Бібліотека здатна вибудовувати певну ієрархію цінностей для своїх клієнтів, сприяючи виробленню в них відповідних ідейних переваг.

Зі зростанням ролі й статусу бібліотеки в умовах інформаційного суспільства змінюється традиційна структура її читачів: оскільки культурна комунікація у всіх своїх компонентах переживає кардинальні метаморфози, остільки система «читач – бібліотека» не може уникнути значимої модифікації. Як універсальна установа культури, бібліотека сьогодні виступає одним з найефективніших

механізмів впливу на передачу й формування культурних змістів, знань, організацію доступу до світових інформаційних ресурсів. Недарма на Саміті з розвитку інформаційного суспільства саме бібліотека названа «серцем інформаційного суспільства». Сьогодні в бібліотеках розвиваються нові види діяльності – проектне, соціокультурне, прогнозування й стратегічне планування, маркетинг, керування персоналом і ін. Вони вимагають нових засобів практичного й наукового мислення.

За словами А. С. Ахієзера, «ми всі виховані в представленнях про те, що є матеріальна реальність, яку можна по-різному називати, а зміст того, що відбувається в нас у головах – відображення цієї реальності, що може бути адекватним і неадекватним. Але, чим більше ми поринаємо в об'єктивне знання, тим більше ми розуміємо, що є деяка логіка розвитку культури, незвідна до матеріальних об'єктів» [1, с. 167].

Філософ М. Ю. Опенков розглядав бібліотеку як модель відповідної культури – «бібліотека задає вектор впорядкування культурних ресурсів і визначає способи запозичення, а також положення тексту в традиції, має потужну моделюючу традицію». М.Ю. Опенков торкнувся й однієї з «фатальних» тем – проблеми «віртуального» і «віртуальної реальності», що дуже близька й бібліотечній практиці, а також проблеми «виробництва знання в культурі шумів». «Ми живемо в епоху шуму, і тому нам треба навчитися поводитися як людям, які живуть саме в цю епоху. Семиозис здійснюється на основі даних сприйняття інформації».

Сприйняття ж стає можливим завдяки когнітивним типам, що народжуються як результат стимульного впливу матеріальних об'єктів і існуючих культурних конвенцій. Бачення – це менш за все фізіологічний процес. Сукупність ключових ознак об'єкта виникає із циркулюючих у суспільстві інтерпретацій» [10, с. 218]. Інакше кажучи, культурні фактори визначають сенси існування людей, діяльність і розвиток бібліотек.

Як предмет філософії книга мало вивчена. Який її загальний соціально-філософський зміст?

Людина пише книгу тому, що вона хоче повідомити думки й переживання, ідеї й придбане знання, власне розуміння явищ природи, суспільства, історії іншим людям. Автор книги призначає свої думки й почуття не одному або декільком конкретним співрозмовникам, від яких хотів би одержати відповідь і вступити з ними в діалог, а багатьом невідомим йому людям. Ще Декарт писав: «Читання гарних книжок є як би бесідою з їхніми авторами – найбільш гідними людьми минулих століть, і при цьому бесідою змістовною, у якій автори розкривають кращі зі своїх думок» [6, с. 158]. До кого, наприклад, звертався В.І. Вернадський, коли писав: «Недалекий той час, коли людина одержить у свої руки атомну енергію, таке джерело сили, що дасть їй можливість будувати своє життя, як вона захоче... Чи зуміє людина скористатися цією силою, направити її на добро, а не на самознищення? Чи доросла вона до вміння використовувати ту силу, що неминуче повинна

дати їй наука?» [4, с. 282]. В.І. Вернадський поставив філософські питання про моральне зростання й досконалість людства до «уміння» користуватися благами науки й техніки для своєї подальшої досконалості не тільки перед своїми сучасниками, але й перед нащадками.

Цю ж тему підняв інший російський філософ Н.А. Бердяєв у статті «Людина і машина» [2, с. 511], наполягаючи на тому, що сама по собі техніка – машина морально нейтральна. Від якості людської культури, за думкою Н.А. Бердяєва, залежить, чи перетворить людина машину в новий для себе культ, підкориться їй, стане рабом техніки, дозволить їй зруйнувати й знищити свій природний, соціальний і духовний світ, а значить, себе саму як людину. Або ж людина підкорить машину духовно-моральному потенціалу людства – культурі, і значить, навчиться використовувати техніку для творчих цілей, приборкуючи її руйнівні можливості.

Актуальним цей вибір відносно духовно-моральної культури повстав в умовах інформаційного суспільства, що надає людині величезних техніко-технологічних можливостей креативної діяльності. Діалог з вічністю надає книзі характер соціального явища, що виходить далеко за межі простого міжособистісного діалогу або індивідуального монологу та переходить в глобальні відносини «людина-світ». Це означає, що книга містить індивідуально-авторське призначення комусь споконвічно невідомому. П.А. Флоренський відзначав, що «мова неодмінно припускає двох, а в дійсності належить всьому людству. Вже й у писемності вона зберігає в собі дрімаючу думку, що наш розум тільки відтворює при читанні» [12, с. 145]. П.А. Флоренський розвиває ідею В. Гумбольдта про те, що, хоча мова має самостійне буття й мало залежить від людей, дійсне життя вона отримує тільки у вживанні між людьми. Книга в момент народження вже призначена іншим людям, суспільству в просторово-часових границях, розімкнутах, відкритих як у минуле, так і в майбутнє.

За межами свого прижиттєвого буття автор через книгу привносить свої думки й ідеї в соціальну реальність, формує її й так чи інакше впливає на неї. При цьому, висловлюючи свою думку у вигляді книги, людина не може точно знати, який саме вплив вона зможе зробити на суспільство.

Соціально-філософську сутність книги винятково точно сформулював Ф.І. Тютчев. Поет і мислитель з'єднав у темі «відображеного слова» індивідуально-творчий і соціальний аспекти, по суті позначив місце книги в системі відносин «людина-світ» як сполучного середовища-сфери між ідеальним і реальним, трансцендентальним і соціально-практичним світами. Кожній людині, по Ф.І. Тютчеву, дається благодать – сказати слово й прощення – за неточне або тільки наближене викладення щирих змістів. Сакральне змістовне навантаження в соціальну реальність привносять всі книги, розчиняючи в ній сакральні архетипи через образи, сюжети, символи й сценарії. Значення книги взагалі полягає у трансляції сакральних змістів через асоціації уявних і промовлених образів і слів, у сакралізації

середовища перебування й всієї життєдіяльності людини й суспільства.

В.І. Вернадський відносно історії науки писав, що поширення ідей і знань прискорюється технічними засобами й що «зупинено цей рух бути не може». Тому «перед ученими стоять для найближчого майбутнього небувалі для них завдання свідомого направлення організованої ноосфери, відійти від якого вони не можуть, тому що до цього їх спрямовує стихійний хід росту наукового знання» [3, с. 28]. Ідея ноосфери В.І. Вернадського заснована на принципі невинного й необоротного зростання всесвітньої людської думки, соборної Софії – мудрості, відбитої в книжковому або інформаційному просторі. Ним також висловлена геніальна ідея й наукове завдання «свідомого напрямку» і організації стихійного росту соборної людської думки. У цей час ця ідея реалізується в сучасних технологіях маніпуляції суспільною свідомістю й актуальної інституалізації інформаційного простору безпосередньо пов'язаної з модернізацією бібліотеки – універсального соціального інституту збирання, зберігання й систематизації думок, відбитих у словах, знаках й символах.

Філософське осмислення цієї проблеми своєрідно представлено в інтерпретації «священної справи» книжкової культури Н.Ф. Федорова, який писав, що книга, як вираження слова, думки й знання займає вище місце серед пам'ятників минулої історії. Це місце вона повинна займати й у майбутньому, що «покликано стати справою повернення минулих поколінь до життя, і лише тоді книга із цього першого місця впаде на останнє, коли те, що було в книзі, тобто тільки в думці й голові, стане живою справою людства» [11, с. 150].

Висновки

Соціально-філософський аспект книги розкривається, таким чином, у відповіді на питання: навіщо люди збирають і зберігають книги? По суті, збирання й зберігання книг – це кумулятивний процес, що концентрує, підсумовує, накопичує розумові й духовні енергії людства, що збільшується з кожним новим поколінням з тією загальною метою, щоб кумулятивна думка стала

діючою силою перетворення людини й світу. Кумулятивний зміст бібліотеки, зокрема, розкривається як процес подолання фізичної (матеріальної) смерті книги, її фізичного зникнення разом з матеріалом, з якого вона виготовлена. Людство протистоїть цій неминучості, використовуючи самі передові науково-технічні й технологічні досягнення, постійно відтворюючи з їхньою допомогою навіть найбільш архаїчні манускрипти: переписування, друкування, перевидання, електронні можливості новітнього часу, невідомі поки технології майбутнього. Навіщо потрібні стародавні книги сучасній і прийдешній людині? Книжкова реальність – це частина соціальної реальності, причому настільки значима, що людство не жалкує засобів на її збереження й збільшення, вважаючи її невід'ємною складовою свого життєвого простору.

Список літератури

1. Ахизер А.С. Россия: критика исторического опыта / Соч.: в 3 т. – Т. 3. – М.: ИНИОН, 1991. – 190 с.
2. Бердяев Н.А. Человек и машина. // Философия творчества, культуры и искусства. – М.: Наука, 1994. – С. 499-522.
3. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / М.: Наука, 1988. – 50 с.
4. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1989. – 336 с.
5. Вернадский В.И. Книжность как феномен культуры: (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1994. – № 7-8. – С. 11-14.
6. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Соч.: в 2 т.: пер. с лат. и франц. – Т. 1. – М.: Мысль, 1989. – 253 с.
7. Ершова Т.В. Информационное общество и библиотека // Общество и книга: от Гуттенберга до Интернета. – М.: Традиция, 2001. – 274 с.
8. Книга, общество, читатель: современные аспекты: Сб. науч. тр. / Сибирское отделение РАН, Государственная публичная научно-техническая библиотека. – Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2004. – 233 с.
9. Куфаев М.Н. Философия книги / Избранное. – М.: Книга, 1981. – 28 с.
10. Опенков М.Ю. История философии. – Архангельск: Изд-во Поморск. гос. ун-та. – 1999. – 236 с.
11. Федоров Н.Ф. Библиотеки и музейно-библиотечное образование / Соч.: в 4 т. – Т. 3. – М.: Прогресс, 1997. – 196 с.
12. Флоренский П.А. У водоразделов мысли / Соч.: в 2 т. – М.: Правда, 1990. – 165 с.

Э.М. Азнакаева

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ РОЛИ БИБЛИОТЕКИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ
В статье представлено социально-философское осмысление роли библиотеки современного общества.

E. Aznakayeva

SOCIALLY-PHILOSOPHICAL ASPECT INVESTIGATION OF LIBRARY FUNCTION FOR INFORMATION SOCIETY
The socially-philosophical judgement of library for a information society is presented in article.